

תצורת פועלי פ"א בתרגום אונקלוס על פי הגניזה

תפקידו של חקר לשון אונקלוס הוא לתאר את מבנה הלשון בדקדוק, בתחביר, בסמנטיקה ובאוצר המלים, על פי מקורות מהימנים העומדים לרשותנו. מעת גילוי הקטעים של כתבי-היד בניקוד בבלי שנשתמרו בגניזה הקאהירית גבר הצורך לחקור על פיהם את לשון אונקלוס מהיבטים שונים, כדי להכיר את דמותו הקדומה של התרגום.

אחד הפרקים המיוחדים את הניקוד הבבלי ואת מסורת ההגייה המשתקפת ממנו הוא שיטת ניקוד הגרוניות. ניקודה של האלף במצב תחילי ובמצב מצעי, והתמורות שחלו במעמדה בנסיבות אחדות, מצטרפים לכדי תמונה ברורה על נטייתם של פועלי פ"א בתרגום אונקלוס. התופעות המיוחדות לגזרה זו עולות מתיאור המערכת המורפולוגית, המבוסס על כתבי-יד בניקוד בבלי, המשקפים את המסורת הבבלית בשכבתה העתיקה (= בע). אל התיאור הסינכרוני ראוי לשלב לעתים את ההיבט הדיאכרוני, ולהשוות את הממצאים בת"א אל מסורות ולהגים אחרים. נביא בתיאורנו מבחר מייצג של צורות פועלי פ"א מ-בע, אשר מניקודן או מכתבן ניתן ללמוד על אופן הגיית האלף או על שימושה עקב התמורות שחלו בה בנסיבות השונות.¹

* תחילתו של המאמר היא בעבודת דוקטור, דקדוק תרגום אונקלוס על פי כתבי-יד מן הגניזה, באוניברסיטת בראיילן ברמת-גן, תשמ"א. תודתי למו"ר פרופ' מ"צ קדרי שהנחני בכתיבת החיבור, לפרופ' י' ייבין על עצותיו בענייני מסורת הניקוד הבבלי, ולפרופ' ח"י גרינפילד על הערותיו בתחום הלקסיקלי של הארמית. רשימת הקיצורים המשמשים במאמר זה באה בסוף המאמר, וראה עוד להלן הערה 1.

בסימני הניקוד הבבלי שהורפסו במאמר הזה הובחן הפתח מן הקמץ בדרך זו: $\text{+} = \text{פּתח}$; $\text{-} = \text{קמץ}$. מטעמים טכניים של הסידור בדפוס לא היה באפשרותנו להציב את סימני הניקוד העליון במקומם המקובל (מעל הרווח שבין שתי האותיות), והם סודרו בקירוב מעל האותיות שהם מכוונים אליהן.

1 לא הבאנו את כל ההיקריות של התופעות הנידונות. לפירוט ההיקריות ראה: דודי, דקדוק, עמ' 245–262. לרשימת כתבי-היד, תיאורם וסימונם ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 73–88; דודי,

בניין קל

נטיית הסופיות ("עבר")

הניקוד חלקי הוא ב־ע. מן התיבות שמופיעים בהן סימני ניקוד אנו למדים על ניקוד פה"פ א בראש התיבה בפתח, המקביל לשווא או להיעדר סימן תנועה בפעלים בעלי פה"פ שאינה גרונית. אף כשקודמת לתיבה אות שימוש שוואה מיסודה, ניקוד פה"פ א הוא פתח, ולרוב אין סימן תנועה על אות השימוש, דהיינו הניקוד הוא וָאֵ. לעומת זאת מצויות עדויות בודדות לניקוד ו החיבור בפתח לפני א שאף היא מנוקדת בפתח, כגון צורת הנסתר וָאֵמֶר, והנוכח וָאֵכֶלֶת. תנועת עה"פ בצורות המצויות בידינו מרבע היא /a/, כלומר משקל קֶטֶל.

מדבר: וָאֵכֶלֶת (12 דברים ט, יח); וָאֵמֶרֶת (12 דברים ט, כו; 74 בראשית מא, כד). נוכח: וָאֵכֶלֶת (74 בראשית, ג, יז).

נסתר: וָאֵמֶר (1 בראשית כב, טז; 4 שמות ה, י ועוד); אֶשָׁד (105 ויקרא יז, ד); וָאֵמֶר (1 בראשית כב, א; 4 שמות ה, ד ועוד); וָאֵדָל (4 שמות ד, יח, כט); דְאָרַס (מס 12 דברים כ, ז); וָאֵמֶר (1 בראשית כב, יא); וָאֵמֶר (8 במדבר יב, יא).

נסתרת: וָאֵמֶרֶת (74 בראשית ד, כד)

מדברים: וָאֵמֶרֶנָּא (74 בראשית מד, כ).

נוכחים: וָאֵמֶרְתוּן (12 דברים א, כז); דְאֵמֶרְתוּן (74 בראשית מג, כו, כט).

נסתרים: וָאֵמֶרוּ (74 בראשית נ, טו); וָאֵזְלוּ (74 בראשית נ, יח).²

נסתרות: אֶשָׁדא (מס 12 דברים כא, ז); וָאֵכֶלֶא (74 בראשית מא, כ).

ניקוד א בתנועה (פתח) תמורת שווא בהברה פתוחה בראש התיבה או אחר אות שימוש שוואה הוא מן התופעות השכיחות בעברית של בע, כגון: אֶהְבֵּן, וָאֵמֶרְתֶּם ועוד.³

תופעה זו של ניקוד פה"פ א בפתח תמורת שווא בנסיבה זו שרדה בצורות אחדות ב־בצ. דרך משל, אתה מוצא בת"א במהדורות ש (בדרך כלל בפנים) צורות בודדות באלף פתוחה בראש התיבה, כגון: אֶחָד (בראשית יט, ו), אֶשָׁד (ויקרא יז, ד), וָאֵמֶרֶת

שם, עמ' 32–47. במאמר זה השתמשנו בסימני כתב־היד הבבליים ובקיצוריהם על פי שיטת הסימון שהופיעה בעבודות המחקר הנוכרות לעיל, וכפי שהיא מקובלת אצל פ' קאהלה במאמרו ב־ZAW 46 (1946), עמ' 113–137, ובמבוא ל־Biblia Hebraica³, שטוטגארט 1937, עמ' XLIV. בצורות הפעלים שהבאנו מתרגום אונקלוס מכתב־היד שסימונם הוא Ea (=אא) רשמנו לפני מראה המקום את מספר כתב־היד בלא הציון Ea לפניו. הריני מכיר תודה להנהלות כל הספריות שמהן קיבלתי את התצלומים של קטעי הגניזה לצורך מחקרי.

2 פתח ז דהוי.

3 על תופעה זו בעברית שעל פי כתב־יד בבליים עמד בהרחבה י' ייבין. ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 217–222, 232, 234.

(בראשית יב, יט) ועוד. וכאשר קודמת לפה"פ אות שימוש שיסודה בשווא, מצויות צורות בודדות בלבד שבהן האלף מנוקדת בפתח ואות השימוש שלפניה בשווא, כגון: רֵאֲמֹרֶת (בראשית מד, כג), וְאֶחָדִית (דברים ט, יז), מִדְאֲכָלוֹ (בראשית יד, כד) וכיו"ב. ואולם מן הראוי להעיר, כי הניקוד השכיח בת"א במהדרות ש הוא א בשווא; וכשקודמת לה אות שימוש שוואה מיסודה, ניקודה של אות שימוש זו הוא פתח, דהיינו וָאֵ—, דָאֵ—, לעומת וָאֵ—, דָאֵ— ב־בע.⁴

במידה רבה יותר נמצא את ניקוד א בפתח תמורת שווא בנסיבה זאת בכתבי־היד של ספריית בית־המדרש לרבנים באמריקה, ניו־יורק JTS 133a, JTS 131, JTS 152. JTS 153.⁵ אמנם קיימים הבדלים בטיבם של כתבי־היד האלה, ואין הם זהים במידת ההשתמרות של תכונות מבטא בכליות, אך על מידת עקיבותם יש לעמוד לאחר בדיקה יסודית ומקיפה של המערכת המורפ־פונולוגית של החלק הארמי שבהם.⁶ תופעה זו של ניקוד פה"פ א בתנועת a (פתח או קמץ) תמורת שווא בהברה פתוחה במצב תחילי או במצב מצעי — מצויה בשרידי צורות אף במהדרות אחדות של ת"א, שהניקוד בהן הוא טברני. אחד הדפוסים הקדומים של ת"א הוא דפוס סביוניטה משנת 1557, שהודפס מחדש במהדורה מדעית בידי א' ברלינר.⁷ על אף דברי הביקורת שהושמעו על דפוס ס,⁸ ניתן לומר, כי לאחר בדיקה עקיפה של הכתיב והניקוד בו, אתה עשוי למצוא דוגמות רבות לניקוד פה"פ א בתנועה תמורת שווא בנסיבה זו. ממחקרה הסטטיסטי של ל' דמידובה על תרגום אונקלוס על פי דפוס ס עולה, כי מבין 1141 היקרויותיהן של צורות קל "עבר" בפועלי פ"א, השוני בתנועת פה"פ א בא לידי ביטוי במספר ההיקרויות האלה: 158 בחטף־פתח, 14 ב־a קצרה,

4 ראה: דודי, הפועל, עמ' 115–118, 124. נעיר כאן שאף ברוב צורות קל "עבר" המובאות בדקדוקו של דלמן, עמ' 299, ניקוד פה"פ א הוא בשווא.

5 דרך משל בכתבי־יד JTS 152: אֲמֹר (בראשית כב, טז; מד, ד); וְאֲמֹר (בראשית כב, א; ז, יא), וְאֲמֹרִית (בראשית מא, כד); וְאֲמֹרֶנָא (בראשית מד, כ); דְאֲמֹרְתוֹן (בראשית מג, כז) ועוד. בכתבי־יד JTS 133a: אֲכָלִית (דברים ט, ט) ליד אֲכָלִית (דברים ט, יח); וְאֶחָדִית (דברים ט, יז); וְאֲמֹרוֹ (במדבר לב, טז) ועוד. נעיר, כי מחמת היעדר הבהירות בסימני הניקוד, קשה לעתים ההבחנה בין פתח לשווא בכתבי־היד הללו. מאידך גיסא אין בדוגמות אלה כדי להעיר על מידת עקיבותם של כתבי־היד בסימון תנועה במקום שווא, משום שלאחר רפרוף בפרקים שנשמרו בכתבי־היד הללו תמצא ליד צורות אלו באלף פתוחה גם צורות רבות באלף שוואה.

6 על תיאור כתבי־היד JTS 133a ראה: A. Diez-Macho, *Oriens Antiquus* 6 (1967), pp. 215–218. ד' בויארין עמד על תכונות אחדות של כתבי־היד הללו מספריית בית־המדרש לרבנים שבאמריקה. ראה את מבואו לכרך א של מהדורת הצילום: תרגום אונקלוס על התורה — אוסף קטעים בספריית בית־המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים (מקור) תשל"ו.

7 א' ברלינר (מהדיר), תרגום אונקלוס על התורה, ברלין תרמ"ד.

8 ראה דרך משל: P. Kahle, *Masoreten des Ostens*, Leipzig 1913, pp. 205, 212.

969 ב־a. לשון אחר: ב־86% מכלל ההיקריות של צורות קל "עבר" של פועלי פ"א, בדפוס ס, באה אחר א תנועה המקבילה לשווא הבא אחר עיצורים לא גרוניים בצורות ה"עבר" המקבילות. התנועה הבאה אחר א בדפוס ס מקבילה אף לחטף־פתח במקורות טברניים, כגון במסורתה הטברנית של הארמית המקראית.

צורות רבות שבהן פה"פ מנוקדת בתנועה אפשר למצוא אף בכתב־יד ואטיקאן 448, המנוקד בסימנים טברניים. דיאז מאצ'ו, במחקרו המקיף על כתב־יד זה, קובע, כי כתב־היד נאמן בדרך כלל לשיטה הבבלית של מקורו, ויש להבחין בניקודו במלאכתם של שני נקדנים (א', ב'). בין הצורות שהן לדעתו מעשה נקדן א', מביא הוא בהקבלה לדפוס ס דוגמות שבהן האלף בתנועה (פתח או קמץ) בראש התיבה ואות השימוש הקודמת לה מנוקדת בשווא (דהיינו: וָאֶ- , וָאֶ-). דרך משל, ניקוד א בפתח: וָאֶמֶר (בראשית כב, ה); וָאֶתָא (בראשית כג, ב); וָאֶמַרְת (שמות ב, ז). ניקוד א בקמץ: וָאֶזְלוּ (בראשית ט, כג); וָאֶמֶר (בראשית כו, ז); וָאֶמְרָא (בראשית מד, כ, כב) ועוד.¹⁰

אף במסורה לת"א שבכתב־יד בניקוד טברני¹¹ מצויות לעתים בחילופי הנוסחאות צורות שבהן א מנוקדת בראש התיבה בתנועה (פתח או קמץ) תמורת שווא, ואות השימוש שלפניה — בשווא. דרך משל, לאנדאואר, עמ' 2 (הערה לבראשית יד, יא): וָאֶזְלוּ ת"ז וָאֶזְלוּ; שם, עמ' 5 (בהערה לבראשית יט, ג): ת"ז וָאֶכְלוּ, ועוד.¹²

נטיית התחיליות ("עתיד") והמקור

תנועת התחילית ב"עתיד" ובמקור היא צירי, ולרוב נכתבת י אחר התחילית. תחילית צרויה בלא י אחריה נקריה בצורות בודדות בלבד. בכתב־יד מס 12 היקרות אחת לכתוב א אחר התחילית הצרויה ("אכלון", דברים לג, יט). חריגה בניקודה היא צורת הנסתר ויָמֶר (בתחילית חלומה) בכתב־יד מס 12 (דברים כב, טז).

- 9 ראה: דמידובה, עמ' 166.
- 10 ראה: A. Diez Macho, "Un importante manuscrito targumico en la biblioteca Vaticana", *Homenaje a Millás — Vallicrosa*, I, Barcelona 1954, pp. 402–403. ראה עוד הנ"ל במבואו (סעיף 5) למהדרות הצילום של כ"י ואטיקאן 448: חמישה חומשי תורה עם מסורה קטנה ועם מסורה גדולה ועם תרגום אונקלוס על התורה — כתב־יד ואטיקאן Vat. Heb. 448, ירושלים (מקור) תשל"ז.
- 11 לדעת חוקרים אחדים, המסורה שבכתב־יד בניקוד טברני מוצאה בבבל, והיא הועתקה ממקורות בבליים. ראה י: פאעור, פרקים (בטאון האקדמיה העברית באמריקה) ד (תשכ"ו), עמ' 94; ייבין, הניקוד, עמ' 178.
- 12 ראה דוגמות נוספות: לאנדאואר, עמ' 9, 12, 18. יוער כאן, כי צורות רבות שבהן א מנוקדת בתנועה תמורת שווא באות במסורה לת"א בסוג הצורות אשר מופיע לפניהן הציון ת"ז (= תרגום זקן) או נ"א (=נוסחא אחרינא).

תנועות עה"פ בנטיית התחיליות בהברה סגורה סופית הן: /o/ /u/ במעמד הפסקי¹³, /a/, /e/. על פי העדויות שבידינו עולה, כי תנועת /e/ אחר עה"פ מצויה בצורות הגזורות מן השורש אז"ל, ואילו תנועת /a/ נקריית לפני ריש וגם לפני עיצורים לא גרוניים. כשתנועת עה"פ היא /o/ או /e/, נכתבות בדרך כלל ו או י אחריה. במעמד מצעי, דהיינו בצורות שבהן באים צורנים סופיים (ūn) אחר כסיס הפועל, מתקצרת תנועת עה"פ ל-ə, ולרוב אין מופיע סימן שווא על עה"פ. בצורות ה"עתיד" שנצמד אליהן הכינוי החבור של הנסתרים מקיימת תנועת /o/ אחר עה"פ, כאשר הצורה הגרודה מסתיימת בלא צורך סופי ūn-. דרך משל: תִּכְלוּנֹן, הצורה הגרודה היא צורת הנוכח תִּכּוֹל-. ואולם כאשר הצורה הגרודה מסתיימת בצורך ūn-, מתקצרת תנועת עה"פ ל-ə, כגון: תִּכְלוּנֹנֹן. לפיכך, בהיצמד הכינוי החבור של הנסתרים אל אחת מהצורות שבנטיית התחיליות, איכותה של תנועת עה"פ היא כאיכותה בצורה הגרודה.

בצורות המקור תנועת עה"פ היא קמץ במקור המוחלט (מִיטֵל) ופתח במקור שלמד בראשו (לְמִיטֵל).

דוגמות מן הצורות שבנטיית התחיליות

מדבר: אִיזִי <ל> (4 שמות ד, יח); <ד> אִימֵר (1 בראשית כב, ב).

נוכח: 1. תנועת עה"פ u/o: תִּכּוֹל (12 דברים יד, ג; 105 ויקרא יט, טז ועוד); במעמד הפסקי: תִּכּוֹל (105 ויקרא כב, יב); ¹⁴ תִּינוֹס (105 ויקרא יט, יג).
2. תנועת עה"פ a: תִּימֵר (12 דברים כח, טז); תִּילֵף (12 דברים יח, ט).

נוכח + כינוי חבור: תישדיניה (8 דברים יב, טז); תִּכְלוּנֹן (12 דברים כח, נו).¹⁵
נסתר: 1. תנועת עה"פ u/o: יִכּוֹל (12 דברים כח, לג); וִישׁוֹד (105 ויקרא יז, יג); במעמד הפסקי: יִכּוֹל (105 ויקרא כא, כב); ¹⁶ דִּישׁוֹד (8 בראשית ט, ו).¹⁷
2. תנועת עה"פ a: דִּילֵף (12 דברים יז, יט); וִימֵר (12 דברים כז, טז, יז);

וִימֵר (מס 12 דברים כב, טז).¹⁸

נסתר + כינוי חבור: יִכְלוּנִיָה (8 דברים יב, ט).

13 אחר עה"פ מופיעה תנועת /u/ בהברה סגורה סופית במעמד הפסקי בדרך כלל כאשר באים הטעמים המפסיקים סילוק או אתנח בצורות המקבילות במקור המקראי. בכתב-יד יש עדות אחת לתנועת /u/ ליד הטעם הבבלי ז (דִּישׁוֹד, בראשית ט, ו).

14 במקור המקראי: סילוק.

15 כך ש; אבל ש; תִּכְלוּנֹן; ת: תִּכְלוּנֹן.

16 ראה הערה 14.

17 כ"י 8 בראשית ט, ה: דִּישׁוֹד (שורק שין בספק). נעיר כי במקור המקראי בבראשית ט, ה-ו מופיע סילוק.

18 כנראה חולם תמורת צירי. ראה: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 102, 130. ש: דִּישׁוֹד.

נסתרת: תיכול (9 ויקרא כב, יג); נסתרת + כינוי: תיכילינא (9 דברים ה, כה).¹⁹
מדברים: יכול (105 ויקרא כה, כ); ייזיל (4 שמות ה, ג, ח); ילמר (74 בראשית מד, טז).

נוכחים: תיכלון (12 דברים יד, פסוקים ו, ז, ט, י, יא, יב, כ, כא).

נוכחים + כינוי: תיכלונון (8 ויקרא יא, מב).²⁰

נסתרים: ייכלון (12 דברים יח, א, ח); יאכלון (מס 12 דברים לג, יט).

נסתרים + כינוי: ייכלונה (9 שמות יב, ח).

המקור

המקור המוחלט: מליכד תיכדון (9 שמות ל, יח).

המקור שלמד בראשו: למיכל (105 ויקרא כה, ו); לממר (97 דברים לא, י).

המקור עם כינוי: במליכלהון (9 ויקרא כב, טז).²²

ניקוד התחילית בצירי ב"עתיד" ובמקור, שימוט האלף שאחר התחילית וכתיבת יוד תמורתה הן תופעות המצויות אף בכתבי-יד צעירים של ת"א בניקוד בבלי, כגון בכתבי-יד תימניים שניקודם בבלי ושעל פיהם הותקנה מהדורת ש.²³ מן הבדיקה בדפוס ס עולה, כי מבין 419 צורות ה"עתיד" בפועלי פ"א בת"א, 414 (כ-98%) הן בתחילית צרויה ו-5 בתחילית חרוקה. ברוב הצורות נכתבת יוד אחר התחילית. באשר לתחילית גוף המדבר רוב הצורות הן באלף צרויה, להוציא שלוש היקרויות של אלף חרוקה בפועל "אזל". בצורות המקור 373 היקרויות, מהן 372 בתחילית צרויה ואחת בתחילית חרוקה.²⁴

תופעת ניקוד התחילית בצירי בנטיית התחיליות ובצורות המקור מצויה גם במקורות ארמיים אחרים. דומה כי מקורו של הציירי הוא בתהליך e-ix, דהיינו

19 אפשר שצירי כף הוא חילופו של חולם. על האפשרות לחילופי צירי / חולם בכתבי-יד בבליים מסוימים, ראה: ייבין, הניקוד, עמ' 279-280; והשווה: דודי, דקדוק, עמ' 122, 275.

20 שורק נון הראשונה אינו ודאי.

21 בכתבי-יד מס 12 דברים יח, ח: יכלון.

22 על מם ספק חירק; ש, ת: מם צרויה.

23 על פי הבדיקה בספר בראשית מצאנו בגוף המדבר היקרות אחת לאלף חרוקה (איזיל) ליד הצורות באלף צרויה (איזיל וכיו"ב). ראה: דודי, הפועל, עמ' 124-125. יוער כאן, כי אף מן העיון בדקדוקו של דלמן, עמ' 299-300, עולה כי תחיליות ה"עתיד" והמקור בפועלי פ"א צרויות הן.

24 ראה: דמידובה, עמ' 159-160, 166, 168.

הארכת תנועת התחילית עקב שימוט האלף החותמת הברה.²⁵ בארמית המקראית מקיים הכתיב בדרך כלל אלף נחה אחר התחילית הצרויה.²⁶ במגילה החיצונית לבראשית אתה מוצא את הכתיב א לציון הקול /e/ במצב מצעי בצורות כגון: תאכלון (X1, 17), ותאמר (XX, 26) וכיו"ב.²⁷

הקבלות לתנועה e אחר התחילית מצויות גם בסורית.²⁸ במנדעית מקיים הכתיב בדרך כלל י אחר התחילית, כגון: תיבאד, תיכול, מיבאד, מימאר ועוד.²⁹ אף בארמית כבלית שבכתיב יידי תימניים של התלמוד הבבלי נכתבת לרוב י אחר התחילית תמורת שימוט האלף השורשית, כגון: ניכול, ניפוק, תיזיל, תימר, למימר, למיכל, מיסר, למיזל ועוד.³⁰ אף בהלכות פסוקות (כ"י ששון) אתה מוצא צורות שבהן נכתבת י אחר התחילית בנטיית התחיליות ובמקור.³¹

- 25 ראה: באואר וליאנדר, עמ' 138a; S. Segert, *Altaramäische Grammatik*, Leipzig 1975, pp. 121, 233. להסבר אחר ראה: דמידובה, עמ' 166.
- 26 החריג: מִמְר (עזרא ה, יא). ראה: באואר וליאנדר, עמ' 138–139; סגרט (לעיל, הערה 25), שם. השווה בארמית הרשמית: P. Leander, *Laut — und Formenlehre des Ägyptisch — Aramäischen*, Göteborg 1928, pp. 58–59. יש שבאה יוד תמורת אלף מצעית נחה. ראה: מורג, ספר דניאל, עמ' 14.
- 27 לדעת קוטשר, במגילה החיצונית לבראשית מצוי אף הכתיב אי — לציון הקול /e/ במצב מצעי. ראה: E.Y. Kutscher, "The Language of Genesis Apocryphon — a Preliminary Study", *Scripta* D.N. Hierosolymitana IV (1958), pp. 25–26; על הכתיב א כאם קריאה במגילה זו, ראה עוד: Freedman & A. Ritterspach, "The Use of Alef as a Vowel Letter in the Genesis Apocryphon", *RQ* 6 (1967), pp. 293–300. גם בקטעי התרגום הארמי לאיוב ששרדו במערות קומראן מקיים הכתיב א בנטיית התחיליות של בניין קל בפועלי פ"א. לדעת סוקולוף, אף כי מועטות העדויות מהמגילה החיצונית לבראשית ומקטעים ארמיים אחרים מקומראן, הנטייה לשימוט א מרובה יותר במקורות הללו מאשר בתרגום איוב. ראה: M. Sokolof, *The Targum of Job from Qumran Cave XI*, Ramat-Gan 1974, pp. 16–17. נחה במגילות מדבר יהודה בתעודות עבריות וארמיות, ראה: א' קימרון, "אלף מצעית כאם קריאה בתעודות עבריות וארמיות מקומראן בהשוואה למקורות עבריים וארמיים אחרים", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 135 ואילך. ואולם נעיר, כי העדויות המובאות שם מן המקורות הארמיים הן בעיקר לכתיב א מצעית נחה לציון תנועת a. דרך אגב, תופעת הכתיב א לציון התנועה המצעית a מצויה אף בלשון התנאים, בעיקר בכתיב הידי שבענף הבבלי. ראה: י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 1234–1235; מ' בר-אשר, "הטיפוסים השונים של לשון המשנה", תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 209.
- 28 עם זאת בכתיב מקוימת א אחר התחילית. ראה: נלדקה, סורית, B 174 §.
- 29 ראה: נלדקה, מנדעית, עמ' 242–243.
- 30 ראה: י' קארה, לשונם הארמית של כתבי הידי התימניים של התלמוד הבבלי, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב, עמ' 28, 225–226, 228.
- 31 ראה: מ' בן אשר, "דקדוק הפועל הארמי בהלכות פסוקות", לשוננו לה (תשל"א), עמ' 22. דרך אגב נעיר, שאף כי מצויות הקבלות בלהגים ארמיים אחדים לתנועת /e/ אחר התחילית, הרי הסוגיה של כתיב י תמורת שימוט א שורשית ראויה להיחקר דרך שיטה במקורות הארמית הבינונית והארמית המאוחרת.

בניין פֶּעַל

בבניין זה הצורות מ־בַע מעטות הן. בנטיית הסופיות הצורות המצויות בידינו הן בעלות כינויי מושא חבורים. תנועת עה"פ מתקיימת בצורות צמודות כינוי חבור של הנסתרים. והרי צורות ה"עבר" המתועדות:

נסתר + כינוי חבור של הנסתרת: ואלֶפֶה^ה (מס 12 דברים לא, כב).³²
 נסתר + כינוי חבור של הנסתרים: ואלֶבֶיִנֹן^ו (12 דברים יא, ד); אלֶיִפִּינֹן (9 דברים לב, י).³³

בנטיית התחיליות הצורות המצויות מ־בַע גזרות מהשורש אל"ף. חל שימוש פה"פ א.³⁴ תנועת התחילית היא פתח.

מדבר: ואלֶיִף (4 שמות ד, טו).³⁵

מדבר + כינוי חבור לנוכח: ואלֶפֶיִךְ (4 שמות ד, יב).³⁶

נוכח + כינוי חבור לנסתרים: דלֶפֶיִנֹן (9 דברים ה, לא).³⁷

נסתרים + כינוי חבור לנוכח: דילפֹנֶךְ (מס 12 דברים יז, י).³⁸

ציווי עם כינוי חבור: ואלֶיִפֶּה לסור קיפ לנה (מס 12 דברים לא, יט).³⁹

בכינוי הפועל: ומלפִין (מס 12 דברים כא, יח).⁴⁰

בכינוי הפועל מקיים הכתיב את האלף אחר התחילית בצורת הנקבה שלפנינו:

32 ש: ואלֶפֶה.

33 למד צרויה גם לפי ש, ת; אבל ש: אלֶיִפִּינֹן (הניקוד מנוגד לכתיב).

34 שימוש האלף חל כנראה עקב איבוד עיצוריותה אחר התחילית השוואה. כתוצאה מכך הועתקה תנועת האלף אל התחילית שלפניה. על תופעה זו בת"א בהקבלה למקורות ארמיים אחרים, ראה: דודי, רקדוק, עמ' 67.

35 פתשגן לפסוקנו: "ואלֶף והיה דינו אאלף"; ת: ואלֶיִף.

36 ת: ואלֶפֶיִךְ.

37 ת (וברומה ש): דלֶפֶיִנֹן.

38 ש: דלֶפֶנֶךְ.

39 כלומר: דגש לפי סוראי, אבל רפה לנהרדעי. השווה כתביד 9: ו < פֶּא, הדגש כמעט ודאי. לקריאה זו השווה: יבין, קטע מחיבור, עמ' 146; ש, וברומה ו: ואלֶיִפֶּא; ס: ואלֶיִפֶּה; פתשגן: "ואליפא ... וצ"ע איך לא תרגמו אלפה מפיק"; ש; ואלֶפֶה; ת: ואלֶפֶה. שמה תנועת עה"פ e בכתיב מס 12 (לפי נהרדעי) מתקיימת בשל היותה בהברה סגורה מחמת היכפלות הפא?

40 פה"פ א נשמטה. ש: וּמֶלְפִין. על שימוש האלף השווה בסורית: mallef < *me'alef. ראה: גלדקה, סורית, C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der*, D174§, Halle 1922, p. 548a H. Baur & P. Leander, *Historische Grammatik des semitischen Sprachen*, I, Berlin 1908, p. 55q > (מְאֶלְפִינוּ*), איוב לה, יא. ראה: והשווה עוד הקבלות בעברית במסורת הטברנית לתופעת התערערות היגוי של עיצור גרוני והסגת תנועתו לעיצור שווי הקודם לו: י' לרנר, לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 156.

מֵאָרְסָא (9 דברים כב, כח).

מקור: וּלְאֵלֶּפָא (9 שמות לה, לב).

מקור + כינוי: לְאֵחֲרֹתְהוֹן (51 במדבר לב, טו).⁴¹

בניין אפעל/הפעל

תחילת הבניין היא א בנטיית הסופיות בציווי ובמקור. הצורך התחילי תנועתו היא /o/ ⁴² ככפועלי פ"יו, ולרוב נכתבת ו אחריו.⁴³ בצורות הגזרות מהשורש אמ"ן תחילת הבניין היא ה צוריה המקוימת בנטיית הסופיות, התחיליות והבינוני, כגון: והימ"ן, יהימנון, מהימ"ן וכיו"ב.

נטיית הסופיות

נסתר: ואוֹרִיךְ (8 בראשית ח, י); והימ"ן (4 שמות ד, לא).

נוכחים: הימ"נתון (12 דברים ט, כג).

נטיית התחיליות

נוכח: ותוֹרִיךְ (22 דברים כב, ז); תהימ"ן (12 דברים כח, טו).

נוכחים: דיוֹבִיד (מס 12 דברים כח, נא).

נוכחים: דתוֹרְכוֹן (12 דברים יא, ט).

נסתרים: דיוֹרְכוֹן (מס 12 דברים כה, טו); יהימנון (4 שמות ד, א, ח, ט).

ציווי, נוכחים: אוריכו (1 בראשית כב, ה).

בינוני פועל, יחיד + כינוי חבר: אוֹכְלִינוֹן (9 דברים לב, יג).

בינוני פעול: מהימ"ן (מס 12 דברים לג, ח); ⁴⁴ מהימנא (9 דברים לב, ד); מהימנין (74ג

בראשית מא, לד); ומהימנ"ן (מס 12 דברים כח, נט).

מקור: לאוֹבִידָא (12 דברים כח, סג).⁴⁵

תנועת הצורך התחילי בבניין אפעל היא /o/, (על דרך פועלי פ"ו) גם בכתבי יד תימניים בניקוד בבלי שעל פיהם הותקנה מהדורת ש לתרגום אונקלוס.⁴⁶ תנועת

41 כך הכתיב גם ביס; אבל ש, ת: לְאֵחֲרֹתְהוֹן (אפעל).

42 אין נכללים בקטגוריה זו פועלי פ"א מגזרת ל"י (אבי, אפי, אתי). על דרכי נטייתם ראה: דודי, דקדוק, עמ' 396-397.

43 חריגה היא צורת המקור לאבדא בכתב-יד מס 12. ראה עוד להלן הערה 45.

44 קמץ תמורת פתח. על חילופי קמץ/פתח בכתב-יד מס 12 ראה: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 102.

45 כך גם ש; אבל מס 12, שם: לאבדא (הכתיב מרמו כנראה על בניין פעל); ת: לְאֵבְדָא.

46 ראה: דודי, הפועל, עמ' 126.

/o/, של הצורן התחילי של אפֿעל מצויה אף ברוב הצורות מתרגום אונקלוס המובאות בדקדוקו של דלמן⁴⁷ ובדפוס ס.⁴⁸ בארמית המקראית התחילית ה של בניין הפֿעל מתקיימת בנטייה בצורות המתועדות, ותנועתה היא /o/, כגון: תְּהוֹבֵד, הוֹכְבָה וכיו"ב.⁴⁹ הקבלות לכתוב ו אחר הצורן התחילי קיימות גם בסורית⁵⁰ ובארמית הנוצרית של ארץ-ישראל.⁵¹ לצורות הנגזרות מן השורש אמ"ן נטייה מיוחדת, דהיינו: תחילית הבניין ה מקוימת בנטייה, תנועתה היא ē, ולרוב נכתבת י אחריה. תופעה זו מצויה אף במהדורות ש בפנים,⁵² וכן ברוב הצורות המובאות בדפוס ס.⁵³ הקבלות לדרך נטייתן של הצורות הגזורות מן השורש אמ"ן קיימות עוד בארמית המקראית; לדוגמה: הַיִּמֶן, מְהִימֵן וכיו"ב.⁵⁴ תנועת ē שאחר התחילית היא כנראה פרי כיוון הדו-תנועה /ay/.⁵⁵ התחילית ה בצורות הנגזרות מן אמ"ן מופיעה אף בסורית, בקיום הדו-תנועה שאחר התחילית,⁵⁶ ובמנדעית.⁵⁷ בערבית התחילית של הבניין הרביעי היא בדרך כלל ?, ואולם בצורות אחדות מופיעה h, וכיניהן מִיִּמֶן.⁵⁸ יש הסבורים

- 47 ראה: דאלמאן, עמ' 298, 302, 303.
 48 ראה: דמידובה, עמ' 159, 162, 164, 165. מן הנתונים הסטטיסטיים שבמחקרה של דמידובה על פועלי פ"א בת"א על פי דפוס ס מתברר, כי רוב הפעלים הנקרים בבניין אפֿעל בפועלי פ"א גזורים מהשורש את"י. לעומת זאת מיעוטם של הפעלים (10%–30%) נגזרים מיתר השורשים, ובהם תנועת הצורן התחילי היא /o/. הפעלים הגזורים מהשורש אמ"ן אינם נכללים בקטגוריה זו, אלא בבניין הפֿעל. ראה: דמידובה, עמ' 166–168.
 49 ראה באואר וליאנדר, עמ' 140, i139. m.
 50 אולם בסורית נתהוותה דו-תנועה /aw/ אחר הצורן התחילי. ראה: גלדקה, סורית, E 174.
 51 ראה: שולטס, עמ' 66. לדוגמות לצורות אפֿעל שבהן הכתיב מקיים ו אחר הצורן התחילי לציון הקול /o/, ראה: מ' בראשר, הסורית של ארץ-ישראל — מקורותיה, מסורותיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו, עמ' 486.
 52 ראה: דודי, הפועל, עמ' 236.
 53 ראה: דמידובה, עמ' 159, 162, 164.
 54 ראה: באואר וליאנדר, עמ' 141, i139. e. התחילית ה מופיעה אף בכתובות אחדות מן הארמית הרשמית. דרך משל, בכתובת הרמפוליס: "מהימן"; בכתובת אחיקר: "היימנתה". ראה: נוספים ראה; ר' אלדרי, אוצר המלים של הארמית העתיקה והשתקפותו בניבים הארמיים המאוחרים (א–ל), עבודת מ"א באוניברסיטת בראילן (משוכפל), תשל"ד.
 55 ראה: באואר וליאנדר, עמ' 141 e; דמידובה, עמ' 166.
 56 כגון: הַיִּמֶן, ראה: גלדקה, סורית, E174, C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Berlin 1908, p. 592.
 57 כגון בנטיית הסופיות: האימאן, האימין; בנטיית התחיליות: ניהאימון, ועוד. ראה: גלדקה, מנדעית, עמ' 244.
 58 ראה: W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, I, Cambridge 1896, p. 36.

שהצורות הגזורות מן אמ"ן, שתחיליתן ה, והמופיעות בת"א (ובכמה דיאלקטים ארמיים ובערבית), מקורן בהשפעת העברית.⁵⁹

בניין אֶתְפַּעַל

על פי הצורות המעטות המצויות בידינו מבניין זה ב־כַּע, הכתיב מקיים בדרך כלל את פה"פ א שאחר תחילית הבניין. תנועת פה"פ א היא פתח בהברה פתוחה מצעית תמורת שווא שבכתב־יד ב־כַּע. בכתב־יד מס 12 נקריט בנטיית הסופיות הצורה אִיתְשֵׁד (לפי גרסת נהרדעי) שבכתיבה נעדרת האלף.

נטיית הסופיות

הצורות המצויות גזורות מן אש"ד, ותנועת עה"פ היא בדרך כלל פתח. נסתר: אִיתְשֵׁד (9 דברים לב, יד);⁶⁰ אֶתְשֵׁד, (מס 12 דברים לב, יד);⁶¹ דִּאִיתְשֵׁד <ד (12 במדבר לה, לג).⁶²

נטיית התחיליות

תנועת עה"פ בהברה סגורה סופית היא בדרך כלל צירי במעמד הקשרי וחירק במעמד הפסקי.

59 ראה: H.H. Powell, "The Supposed Hebraisms in the Grammar of the Biblical Aramaic", University of California Publications, *Semitic Philology* 1(1907), No. 1, p. 16. ואולם אין הכרח להניח, שמקור הצורות הנגזרות מן אמ"ן בעלות תחילית ה הוא בהשפעת העברית, שהרי צורות הַפְּעַל נהגו בדיאלקטים ארמיים אחדים, ואפשר שמקור התופעה הוא בארמית גופא.

60 השין מנוקדת בפתח גם לפי ש, ת, ס, ואולם האלף מנוקדת לפיהן בשווא/חטף. דלמן G. Dalman, *Aramäisch — neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch*, Göttingen 1938, p. 43 מסווג את הצורה יִתְשֵׁד בבניין אֶתְפַּעַל. שורש זה מופיע גם בסוריית בבניין אֶתְפַּעַל. ראה: C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle 1928, p. 31; J.P. Smith, *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford 1903, p. 52.

61 כתיב זה ליד הכתיב "יתשד" מופיע ב־ש; אבל ש: יתשד. ייבין סבור, כי הסימן הרפה, המופיע אצלנו על פי מסורת נהרדעא, מורה כנראה על אלף נחה. לעומתו הסימן דגש מורה על אלף הגוייה, המשקפת כנראה את מסורת סורא. ראה: ייבין, קטע מחיבור, עמ' 112, 149. בכתב־יד מס 75: אִיתְשֵׁד; בכ"ו: אִיתְשֵׁד. (האלף נוקדה בפתח, וזה תוקן כנראה ביד שנייה לחטף-פתח). חילופים אחרים לחיבה זו מופיעים במסורה לת"א. ראה: לאנדאוור עמ' 14.

62 ש: דִּאִתְשֵׁד; ש: דִּאִתְשֵׁד; ס: דִּאִתְשֵׁד; לאנדאוור, עמ' 14, מביא את הצורה דִּאִתְשֵׁד בשין צוריה (לפי מקורות אחדים), ואליה הערת המסורה "דאיק". לעומת זאת לפי מקור אחר (Cod. 2), לפי סימונו של לאנדאוור) מופיעה הצורה דִּאִתְשֵׁד (בשין פתוחה).

נסתר: יתאכיל (8 ויקרא יא, מא);⁶³ יתאכיל (105 ויקרא יט, ו, ז).
 יתאשד (8 בראשית ט, ו);⁶⁴ נסתרים: יתאכלון (12 דברים יד, יט).
 בינוני: דמיתאכיל (8 ויקרא יא, לד).⁶⁵

אתפצל, נטיית הסופיות: ואיתאלו (9 שמות לג, ד).

סיכום

ניקוד פה"פ א בפתח תמורת שווא בפעלים בעלי פה"פ שאינה גרונית מצוי בתרגום אונקלוס ברבע בבניין קל בנטיית הסופיות ובבניין אתפצל. תופעה זו שרדה במקורות בצ: בשכבתה העתיקה של בצ מופיעים שרידים רבים יותר לניקוד אלף בפתח מאשר בשכבתה הצעירה. אף בכתבי-היד שניקודם טברני (כגון כ"י ו יד א', אנגליקה מס' 7, המסורה לת"א) ובדפוס ס אתה מוצא שרידים לניקוד פה"פ בתנועה (פתח או קמץ), אם כי התפוצה אינה זהה בהם.

תופעה אחרת המשתקפת מכתובם של פועלי פ"א היא שימוט פה"פ א אחר התחילית:

א. בנטיית ה"עתיד" ובמקור של בניין קל חל שימוט האלף אחר התחילית הצרויה, והכתיב מקיים יוד אחר התחילית. לתופעה זו הקבלות ברבע ובדפוס ס. ההשוואה אל דיאלקטים ארמיים אחרים מלמדת, כי אמנם תנועת התחילית בהם בנסיבה זו היא /e/, ואולם מן ההתבוננות בתופעות הכתיב נראה, כי יש להבדיל בין המקורות הארמיים השונים. בדיאלקטים אחדים מקוימת האלף בכתיב, כגון בארמית המקראית, במגילה החיצונית לבראשית (ובמידה מועטת גם בקטעי התרגום הארמי לאיוב ממערות קומראן) וכך בסורית. לעומת זאת בלהגים ארמיים אחדים חל שימוט אלף, ונכתבת יוד אחר התחילית. תופעה זו מצויה במנדעית, בארמית הבבלית שעל פי כתבי-יד תימניים של התלמוד הבבלי ובהלכות פסוקות (כ"י ששון).

ב. בבניין פצל חל שימוט האלף, ותנועתה עברה אל העיצור השווי הקודם לה,

63 במקור העברי: סילוק. השווה יתאכיל (105 ויקרא כב, ל), במקור העברי: זקף; לאנדאואר, עמ' 5 (הערה לשמות יב, מו): "יאכל דמית' יתאכיל בוקף קטן ה'...", כלומר: "יאכל" שמיתרגמת ל"יתאכיל" (בכף חרוקה) מופיעה חמש פעמים במקרא ליד הטעם זקף קטן. עיין שם בציון מראי המקומות.

64 ש, ובדומה ת: יתאשד¹; לאנדאואר, עמ' 14 (הערה לדברים לב, יד): יתאשיד נ"א יתאשד (יתאשד).

65 במקור העברי: רביע.

דהיינו — אל התחילית. דרך זו דומה לדרכה של הסורית, ויש לה הקבלות בעברית המקראית שבמסורת הטברנית.

תנועת הצורך התחילי בבניין אֶפְעֵל היא בדרך כלל /o/, כפועלי פי"ו, והכתיב מקיים לרובו אחריו. תחילית חלומה באֶפְעֵל מופיעה גם ב־בַּעַבְדָּה וּבְדָפּוּס. תופעה זו של נטיית פועלי פ"א על דרך פי"ו אתה מוצא עוד בארמית המקראית, וכן בסורית. על דרך זו אתה למד אף מכתיבם של פועלי פ"א בבניין אֶפְעֵל בארמית הנוצרית של ארץ־ישראל.

דומה כי מניקודה של האלף ומהתמורות שחלו במעמדה בפועלי פ"א בתרגום אונקלוס ניתן ללמוד על תכונות מבטא בכליות המשתקפות מכתב־היד של בע, אשר שרדו ב־בַּעַבְדָּה ובכתב־יד בניקוד טברני מכאן, ועל תופעות מורפ־פונולוגיות המשותפות אף למקורות ארמיים אחרים מכאן.

קיצורים

H. Bauer & P. Leander, *Grammatik des Biblische-Aramäischen*, = באואר וליאנדר
Halle 1927

כב = מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים בינוניים.

כע = מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים עתיקים.

כצ = מסורת הלשון המשתקפת בכתב־יד בבליים צעירים.

דודי, דקדוק = ע' דודי, דקדוק תרגום אונקלוס על פי כתב־יד מן הגניזה, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר־אילן ברמת־גן, תשמ"א.

דודי, הפועל = ע' דודי, המערכת המורפולוגית של הפועל בתרגום אונקלוס (על פי ספר בראשית), עבודת מ"א באוניברסיטת בר־אילן (משוכפל), תשל"ל.

G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*?, Leipzig = דאלמאן
1905

Г. М. Ляшко-Демидова, "Глаголы Primae Alef в Арамейском, Литературном = דמידובה
Памятнике Targum Onkelos", *Palestinski Sbornik* 11 (74) (1964), pp. 155–169

Vat. Heb. 448 ו = כתב־יד ואטיקאן

יבין, הניקוד = י' יבין, הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ח.

יבין, קטע מחיבור = "קטע מחיבור מסורתית בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס", ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת־גן תשל"ד, עמ' 99–163.

S. Landauer, *Die Masorah zum Onkelos*, Amsterdam 1896 = לאנדאואר

מורג, ספר דניאל = ש' מורג, ספר דניאל — כתב־יד בבלי־תימני, ירושלים 1973.

מס = כתב־יד של מסורה.

נלדקה, מנדעית = T. Nöldeke, *Mandäische Grammatik*, Halle 1875

נלדקה, סורית = T. Nöldeke, *Kurzgefasste syrische Grammatik*², Leipzig 1898

ס = תרגום אונקלוס על התורה — על פי נוסחא בחומש דפוס סביוניטה שנת שי"ז, מהדורת

א' ברלינר, א, ברלין תרמ"ד.

עה"פ = ע' הפועל.

פה"פ = פ' הפועל.

פתשגן = פירוש לתרגום אונקלוס (המכונה גם: ספר יא"ר) ממחבר עלום־שם; נדפס בתוך:

ספר תורת אלקים — חומש עם עשרה פירושים, וילנא תרע"ב.

ש = א' שפרבר, כתבי הקדש בארמית, א, ליידין 1959.

ש, = האפאראט שבמהדורת ש.

שולטהס = F. Schulthess, *Grammatik des christlich-palästinischen Aramäisch*,

Tübingen 1924

ת = ספר כתר תורה הנקרא בלשון קדמונינו תאג', ירושלים, שלום בן יוסף עראקי,

תרנ"ד-תרנ"ט.

ת"א = תרגום אונקלוס.

מפתח לזיהוי הסימנים

< > — ליקוי בכתב־היד מחמת קרע, טשטוש או רווח מכוון שאין המחבר

משלימו

< > — שבתוכם אותיות — ליקוי כנ"ל, עם השלמה משוערת מידי המחבר

— תחת אות — קריאת האות אינה ודאית